

Gramsci ve Devlet

Martin Carnoy

Marx, ekonomi politik çözümlemesiyle kıyaslanabilecek derecede kapsamlı bir siyaset kuramı geliştirmedir; bunun nedeni büyük ölçüde, sivil toplumu anlamakta ekonomi politiğin merkezî konumunda olduğuna ve devletin kökeninin maddi yaşam koşullarında bulunduğuna inanmasıydı. Yine de politika Marx'ın praksişi açısından mutlak önemde olduğu için, yazılarında örtük olarak bir politika kuramı bulunmaktaydı.

Antonio Gramscinin Marksizme temel katkısı, Marx'ta örtük olarak bulunandan hareketle, Marksist bir siyasal eylem bilimini sistemleştirmesidir. Ancak, Gramsci politikanın tarihsel olarak gelişmekte olan maddi güçler bağlamında özerk bir etkinlik olduğunu basitçe fark etmekten fazlasını yapmıştır. Ona göre 'politika, merkezî insan etkinliğidir; biricik bilincin toplumsal ve doğal dünyayla bütün görüşmeleri içinde ilişkiye geçirildiği araçtır' (Hobsbawm, 1982:23).

Gramscinin politikaya ilişkin vurgulaması, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen ardından gelen yıllar boyunca, kitlesel bir proletarya hareketiyle (Torinodaki) ilişkili bir entelektüel önder olarak yer aldığı ve yaşadığı tarihsel durumdan kaynaklanmıştır. Savaşın sonunda İtalya, sol ve sağ siyasal partiler arasındaki önemli bir mücadelenin alanı olmuş; bu mücadele, hızla faşizmin 1922'deki zafarıyla ve siyasal hakların bastırılmasıyla sonuçlanmıştı. İtalyan Sosyalist Partisinin ve ardından Komünist Partisinin (PCI) önemli bir üyesi olarak, Gramsci devrimci bir kitlesel işçi hareketinin yenilgisine ve işçi sınıfının büyük kesimleri tarafından desteklenen gerici bir faşizmin yükselişine tanık olmuştu.¹ Bu deneyimin sonucunda, alternatif bir Marksist devlet yaklaşımı geliştirdi. Buna göre, devlet 'kendisi aracılığıyla, yönetici sınıfın kendi egemenliğini yalnızca haklı gösterip koruduğu değil, ama yönetimi altında tuttuklarının

etkin rızasını da kazanabildiği pra-tik ve teorik etkinliklerin karmaşık bütünlüğü' idi (Gramsci, 1971:244).

Ayrıca Marksist bir politika kuramı -burjuva devletini devirmek ve sosyallizmi kurmak için alternatif bir strateji geliştirdi.

Sivil Toplum Kavramı

Gramscinin düşüncesinin kökleri kuşkusuz Marx ve Leninde bulunur. Sınıfın maddi kökenlerine, bilincin ve sınıf savaşımının toplumsal değişimdeki rolüne ilişkin bütün Marksist varsayımları benimsiyordu. Ayrıca, Marx ve Engelsin *Alman İdeolojisi*nde ([1845-46], Tucker 1978 içinde: 172-4) ifade ettikleri biçimiyle, Marxın sivil toplumdaki burjuva 'hegemonyası' kavramını da almış ve kapitalist sistemin işleyişine ilişkin kendi yaklaşımının temel bir izleği haline getirmişti. Bu hegemonya, Gramscigil terimlerle, burjuva değer ve normlarının bağımlı sınıflar üzerindeki ideolojik hakimiyeti anlamına geliyordu: Bir analizcinin sözleriyle, hegemonya 'belirli bir yaşam ve düşünce biçiminin egemen olduğu, gerçekliğe ilişkin bir yaklaşımın bütün kurumsal ve özel görünüşleri içinde topluma yayıldığı, ruhuyla bütün beğeni, ahlak, gelenekler, dinsel ve siyasal ilkeleri ve bütün toplumsal ilişkileri, özellikle kendi entelektüel ve ahlaki çağrışımları içinde bilgilendirdiği bir düzen'dir (Williams, Miliband 1973 içinde:162).

Gramsci, sivil toplum kavramıyla ve burjuva hegemonyasını siyaset biliminde hakim bir konuma yükseltişiyle Marx, Engels, Lenin ve Troçkinin ötesine geçmiştir. Böylelikle, sınıfların varlığını sürdürmesinde ve sınıf bilincinin gelişmesinin önlenmesinde üstyapının oynadığı rolü önceki yazarlardan daha fazla vurgulamıştır (Texier, 1979). Tek bir (burjuva) gerçeklik kavramının geliştirilmesi işlevinin bir kısmını devlete bağlamış, bu nedenle de, sınıfın varlığının sürdürülmesinde devlete daha kapsamlı (genişletilmiş) bir rol vermiştir. Gramsci, kendi başlarına sınıf bilincini geliştirebilmelerinde işçi kitlesine Lenin'den çok daha fazla inanmıştır; ancak bilincin önündeki engellerin aşılmasının, Batı toplumunda, Leninin düşündüğünden daha zor olduğunu da görmüştür: İşçileri sınıfsal rollerini kavramaktan alıkoyan, yalnızca kendilerinin ekonomik süreç içindeki konumlarına ilişkin kavrayış eksiklikleri değildi; işçi sınıfını kendini gerçekleştirmekten alıkoymanın sorumlusu sadece, toplumun din gibi 'özel' kurumları da değildi; üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde yer alan, *devletin kendisi* idi. Başka bir deyişle, devlet burjuvazinin baskı aygıtından ibaret değildi; devlet, burjuvazinin üstyapıdaki hegemonyasını içeriyordu.

Bu düşünceler, Locke ve Rousseau gibi 'doğalcılar'ın, Hegel'in, Marx ve Engels'in kullandıkları sivil toplum ve devlet kavramları arasındaki farklılıkları anladığımızda daha açık bir biçimde ortaya çıkar. Doğalcı görüş, sivil toplumu insanların, kendilerini belli bir devlet-öncesi toplumda buldukları doğa durumu üzerinde düzenin hakimiyeti olarak görüyordu. Sivil toplum, bireylerin aile, üretim vb. nin ötesine geçerek, yasalarca yönetilen bir kolektif bütünlük doğrultusunda örgütlenmesi anlamına geliyordu. İnsanlar bu kolektiviteye gönüllü olarak giriyor, kendi özgürlüklerini koruma özgürlüğünden vazgeçiyorlardı. Sivil toplum, öyleyse, kolektif irade tarafından -devlet tarafından- düzenlenip örgütlenen doğa durumuydu. Kimi yorumlarda ise, sivil toplum devletin kendisi olarak bile düşünülebiliyordu.

Hegel ise sivil toplumu, doğalcıların doğa durumu biçiminde adlandırdığı ön-siyasal toplum olarak nitelemiştir. Hegel'e göre, sivil toplum doğalcı yaklaşımın tam tersine 'sefilik, sefalet, fiziki ve etik yozlaşma'nın hakimiyetiydi (Hegel, Mouffe 1979 içinde:28). Hegel'in sivil toplumu, insanın etik ve törel düzeninin en yüksek biçimi olan devletin daha üstün entelektüel kapasitesi tarafından hakimiyet altına alınmak ve düzenlenmek zorundaydı. Mouffe'a göre*, Hegelci sivil toplum kavramı bu anlamda ve yalnızca bu anlamda pre-Marksisttir (Mouffe, 1979:28)**. Sınıf formasyonunu ve üretim ilişkilerini olduğu kadar, bu ilişkileri düzenleyen yönetsel ve korporatif kuralları da içerir.

Marx ve Engels, Hegelci yaklaşımı değiştirerek devam ettiler. Hegel sivil toplumu bütün devlet-öncesi yaşam olarak, siyasal yapıları ve örgütlenmeyi önceleyip belirleyen ekonomik ilişkilerin gelişmesi olarak tanımlamıştı. Sivil toplum ve devlet, Marx ve Engels için birbirinin antiteziydi. Engels'e göre, devlet -siyasal düzen- bağımlı öğedir; sivil toplum-ekonomik ilişkiler alanı- ise belirleyici öğe (Bobbio, 1979). Böylece, yapı ve üstyapı -sivil toplum ve devlet- Marksist sistemde temel bir diyalektik antitezi oluşturur. Sivil toplum devlete, yapı üstyapıya egemendir: 'Bu üretim ilişkilerinin tümü toplumun ekonomik yapısını; üzerinde hukuki ve siyasal üstyapının yükseldiği ve belirli toplumsal bilinç biçimlerinin karşılık geldiği gerçek temeli oluşturur' (Marx, Tucker 1978 içinde: 4). Ayrıca, 'sivil toplum üretici güçlerin gelişiminin belirli bir aşamasında bireyler arasındaki bütün maddi ilişkileri kapsar. Yine, belli bir gelişim aşamasındaki bütün ticari ve sınai yaşamı kapsar, böylelikle de, her ne kadar dış ilişkilerde kendini ulusçu olarak yeniden göstermek ve içeride ise kendini devlet olarak düzenlemek zorunda olsa bile, devleti ve ulusu aşar' (Marx, Tucker 1978 içinde:163). Böylelikle, Marx devleti açıkça sivil toplumun altına yerleştirir; işte, devleti tanımlayıp onun örgütlenişini ve

hedeflerini kapitalist gelişmenin belirli bir aşamasındaki maddi üretim ilişkileriyle uyum içerisinde oluşturan sivil toplumdur. Ulus devletin, gelişim sürecini yönetiyor gibi görünmesi yalnızca dış dünyaya karşıdır; zira, ulusal sınırların tanımlanması ve savaşlar dahil, öbür ülkelerle ilişkileri yürüten devlettir.

Sivil toplumu yapısal uğrak olarak alan Marksçı yaklaşımın, Gramscinin kalkış noktasını oluşturduğu düşünülebilir. Ancak Gramscinin kuramı, Bobbioya (1979) göre, Marksist gelenekte önemli bir yeniliği getirmiştir: Gramsci de sivil toplum, yapısal değil, *üstyapısal* uğrakta yer alır.

Şu anda yapabileceğimiz, iki temel üstyapı "düzey"ini saptamaktır: Bunlardan birisi, "sivil toplum", yani genellikle "özel" diye anılan organizmalar bütünlüğü; öbürü de, "politik toplum" ya da "devlet" diye anılandır. Bu iki düzey, bir yanda egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı "hegemonya" işlevine; diğer yanda da, devlet ve hukuksal iktidar yoluyla uygulanan "doğrudan egemenlik" ya da "komuta" işlevine karşılık gelir (Gramsci, 1971: 12).

Hem Marx hem Gramsci için, sivil toplum kapitalist gelişmeyi anlamakta temel bir etkidir, fakat Marx için sivil toplum yapıdır (üretimdeki ilişkiler). Buna karşılık, Gramsci için tarihsel gelişimdeki etkin ve pozitif etkeni *üstyapı* temsil eder; yapıdan çok, ideolojik ve kültürel ilişkiler bütünlüğü, tinsel ve entelektüel yaşam ve bu ilişkilerin siyasal dışavurumu çözümlemenin odağı durumuna gelir.

Hegemonya ve Devlet

Bu nedenle, *hegemonya* Gramscigil sistemde böylesine önemli bir kavram durumuna gelir. Ancak, önemi aynı zamanda İtalyanın 1920lerdeki tarihsel durumundan da kaynaklanır. Torino'da (Gramscinin öğrenim görüp yazı yazdığı bir kentti) anlamlı derecede bir sınıf bilinci ve devrimci etkinlik olmasına karşın, 1919-1920 Torino hareketi İtalyanın geri kalanından görece olarak az destek almıştı. Buna karşılık, Mussolini'nin faşist hareketi biçimindeki burjuva reaksiyonu köylülük ve işçi sınıfından oldukça destek görmüştü. Birinci Dünya Savaşı sonrasında görece siyasal özgürlük koşulları altında, emekçi sınıfların partileri, kendilerini belirgin bir biçimde bağımlı sınıfların savunulması ve kurtuluşuna vermişler, kapitalizmin ilerleyişini koruyup geliştirmeyi amaçlayan muhafazakâr rakiplerine kıyasla genelde daha az başarılı olmuşlardı. Gramsci, bunun neden böyle olduğunu *hegemonya* kavramı aracılığıyla açıklamaya girişmiştir: Yukarıda tartıştığımız üzere, hege-

monya egemen sınıfların sivil toplumda bağımlı sınıflar üzerindeki ideolojik üstünlüğü anlamına gelir.

Gramsci'nin bir Marksist olarak özgünlüğü, kısmen, burjuva egemenliğinin (gerçekte, geçmişte kurulmuş herhangi bir toplumsal düzenin de) doğasına ilişkin yaklaşımında; sistemin gerçek gücünün yönetici sınıfın şiddetinde ya da onun devlet aygıtının baskı gücünde değil, yöneticilerin "dünya görüşü"nün yönetilenler tarafından kabul edilmesinde yattığına ilişkin düşüncesinde bulunur. Yönetici sınıfın felsefesi, bütün bir karmaşık basitleştirmeler dokusundan geçerek "ortak duyu", yani içinde yaşadıkları toplumun kurumsallaşmış davranışını, geleneklerini, ahlakını kabul eden kitlelerin felsefesi olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan, Gramsci için sorun bağımlı sınıfların rızasını yönetici sınıfın bu şekilde nasıl kazanabildiğini anlamaktır; böylelikle de, bağımlı sınıfların eski düzeni nasıl devirip yeni bir evrensel özgürlük düzenini getirebileceklerini görmektir (Fiori, 1970:238).

Bobbio (1979), Gramsci'nin geleneksel Marksist kuramı iki şekilde tersine çevirdiğini ileri sürer: Birinci olarak, Gramsci ideolojik üstyapıların ekonomik yapı üzerindeki önceliğini vurgular; ikinci olarak, sivil toplumun (rıza) politik toplum (zor) üzerindeki önceliğini vurgular. Hem Marx hem Gramsci için sivil toplum kapitalist ilişkilerin ve bunların yeniden üretiminin anlaşılması açısından temel önemde olmakla birlikte, Bobbio'ya göre, Gramsci için tarihsel gelişimde etkin ve pozitif etkeni üstyapı temsil eder; çözümlemenin odağına, ekonomik yapıdan ziyade, ideolojik ve kültürel ilişkiler bütünlüğü, tinsel ve entelektüel yaşam ve bu ilişkilerin siyasal dışavurumu yerleşir².

Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*nde her tarihsel dönemde egemen sınıfın düşüncelerinin egemen düşünceler olduğunu yazıyorlardı: "toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda onun egemen entelektüel gücüdür de. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da denetiminde bulundurur; öyle ki, genelde söylemek gerekirse, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri de böylece ona bağımlı olur" (Marx ve Engels, Tucker 1978 içinde:172).

Gramsci'nin bu düşünceye -aynı zamanda onu dönüştürerek- eklediği, hegemonya kavramıdır. Ona göre, ne zor ne de kapitalist üretimin mantığı, bu üretimin bağımlı sınıflar arasında elde ettiği rızayı açıklayabilir. Bilakis, bu rızanın açıklaması ideolojinin ve bilincin gücünde yatar. Ancak, aynı zamanda, kapitalist toplum ilişkilerine rıza gösteren işte bu

bilinçtedir ki, sivil toplumdan başlayarak -fabrikadan okula ve aileye-bütün hegemonik aygıtlarda, kendi öz-örgütlenmeleri yoluyla kitlelerin etkin rızasının kazanılmasına yönelik bir stratejinin temelleri de yatmak -tadır (Buci-Glucksmann, 1982:119).

Gramsci'nin hegemonya kavramının başlıca iki anlamı vardır: Birincisi, hegemonya egemen sınıfın bir fraksiyonunun, ahlaki ve entelektüel liderliği yoluyla egemen sınıfın öbür müttefik fraksiyonları üzerinde denetim uyguladığı sivil toplumdaki bir süreçtir. Önder fraksiyon, öbür fraksiyonların çıkarlarını eklemleme güç ve yeteneğine sahiptir. Egemen fraksiyon kendi ideolojisini müttefik gruba dayatmaz; belakis, 'egemen sınıfın [fraksiyonun], müttefik grupların çıkar ve dünya görüşlerinden alınmış ortak unsurları bir araya getiren hegemonik bir ilkeyi eklemlediği pedagojik ve siyasal açıdan dönüştürücü bir süreci temsil eder' (Giroux, 1981:418).

İkincisi, egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki bir ilişkidir. Hegemonya, egemen sınıfın, kendi dünya görüşünü kapsayıcı ve evrensel olarak yerleştirmek için siyasal, ahlaki ve entelektüel liderliğini kullanmaya, ayrıca bağımlı grupların çıkar ve gereksinmelerini biçimlendirmeye yönelik başarılı girişimlerini içerir. Buci-Glucksmann (1974), Mouffe (1979) ve Giroux'un (1979) belirttikleri gibi, bu rıza ilişkisi hiç de durağan değildir. 'Tarihsel koşulların değişen doğasına, insanların istek ve tepkilerine uyum sağlayabilmek' için (Giroux, 1981:419) sürekli kaymakta olan bir düzlem üzerinde hareket eder. Ne var ki, hegemonya tutunumlu bir güç de değildir. Çelişkilerle doludur ve mücadeleye tabidir.

Buci-Glucksmann (1974) ayrıca, Gramsci'nin hegemonyasının toplumda, egemen değerler kültürünü içeren kurumlar, ideolojiler, pratikler ve araçlar (dolayısıyla, Gramsci'nin *Hapishane Defterlerinde* uzun uzadıya tartıştığı aydınlar) bütünlüğü olarak dışavurulduğunu da ileri sürer. Buci-Glucksmann'ın görüşünce, bu hegemonya 'aygıtı' kendi birliğini ancak sınıfın genişlemesinde bulur. Hegemonya, oluşturulduğu ve çeşitli altsistemlerin dolayımının gerçekleştiği sınıfa göre, bir aygıt olarak birliğini kurar: 'okul aygıtı (ilk ve yüksek öğrenim), kültür aygıtı (müzeler ve kütüphaneler), enformasyon örgütlenmesi, yaşam çerçevesi, kentleşme; önceki üretim tarzından miras kalan aygıtların (yani, kilise ve aydınlar) özgül ağırlığını unutmaksızın' (1974:64). Buci-Glucksmann'a göre, hegemonya aygıtı sınıf savaşıyla sınırlandırıldığı için Gramsci, Weberin kurumsalcılığı ve kurumsal determinizminden sakınabilmıştır. Hegemonya aygıtını oluşturan kurumlar, Gramsci'nin çözümlemesinde, ancak sivil toplumdaki iktidar ve denetimini bu ku-

rumlarla genişleten egemen sınıf ve sınıf savaşımı bağlamına yerleştirildiği zaman anlam kazanır. Bunlar 'sadece' yönetsel ve teknolojik kurumlar değildir; bilakis, tıpkı üretim sistemi gibi, siyasal bir içerikle var olurlar. Siyasal içerik, egemen sınıfların, toplumsal gelişme üzerindeki denetimlerini yeniden üretebilme kapasitelerini genişletmeye yönelik girişimidir. Gramsci'ye göre, bu kapasitenin sınırları ve doğasını üstyapı açığa çıkarır.

Başka bir açıdan bakıldığında, burjuva toplumu konusundaki Marksist-Leninist çözümleme ile Gramsci'ninki arasındaki temel bir ayrılık, ikinci sinin tarihsel gelişimdeki *etik-politik* öğeye yönelik ilgisidir. Gramsci, Benedetto Croce'den insanın tarihte benzersiz özne olduğu görüşünü almıştır: Onun düşüncesi eyleme -somut etik-politik eyleme- yöneltir, bu da yeni bir tarihin yaratılmasıdır. 'Croce'nin felsefesi, [Croce ve Gramsci'nin zamanında] moda olan determinizme karşı, gerçekliğin gelişiminde insanın etkin rolünü yeniden tesis etmiştir. Marksist düşünce ekonomizm ve kaderci determinizmin karışıklıklarından arınma çabasında olduğuna göre, Croce'nin felsefesi sonuç itibarıyla Marksizmin yenilenmesine yönelik modellerden biri olarak görülmelidir' (Fiori, 1970:239). Yine de, Croce insanı yalnızca benzersiz bir tarihsel konuma yerleştirmekle kalmamıştır; Gramsci'ye göre, insanı tarihdışı kılmıştır. Croce'nin insanı, kişiliği ve düşünce biçimi kendisiyle, toplumdaki diğer insanlarla ve doğayla ilişkisi tarafından belirlenen toplumsal bir yaratık olmaktan çok, metafizik bir varlıktır (*ibid.*). Gramsci, Croce'nin tarihte yenilik yapıcı olarak insan görüşünü alıp Marksist diyalektik çerçeveye içine; kadın ve erkeklerin, kendilerini belirli bir uğrakta buldukları tarihsel bağlam tarafından koşullandırılan seçenekler dizisi içerisine yerleştirdi. Croce, tıpkı Popper (1945) gibi, diyalektik sürecin kurallarını *a priori* dikte etmek istiyordu. Her iki düşünür de, geçmişte ne değerliyse, ondan yenilenme ve toplumsal değişim sürecinde ne alıkonacaksa peşinen belirlemek istiyordu. Özellikle, özgürlük ve demokrasi kavramlarını belirli bir biçimde (liberal devlet bağlamında) tanımlar, sonra da bunların evrenselliğini ve değişmezliğini savunurlar. Croce ve Popper'e göre, liberal hukuk devleti, üretimdeki belirli ilişkilerle bireylerin belirli haklarına dayanan (karşılıklı ekonomik ilişkiler ve mülkiyete ilişkin kurallar dahil) kendi özgürlük tanımıyla birlikte korunmalıdır. Siyasal eylem de, dolayısıyla, reformizm olmak zorundadır; gerçekten de, belirli bir hukuksal kurallar kümesinin sınırlamaları bir kez empoze edildi mi, siyasal eylem kesin bir biçimde reformizmle sınırlanır.

Başlıca biyograficisi Giuseppe Fiori'ye göre, Gramsci ilimliler ve reformistlere yönelik bu türden tarihselciliğin (oldukça ilginçtir, Popper

kendi felsefesi ve yönteminin tarihsellik karşısı olduğunu ileri sürerken, Gramsci ise -Popperin daha sonraki yorumlarına o denli yakın olan-Crocenin çözümlemesinin bir tür tarihselcilik olduğunu, hiç de onun yadsınması olmadığını savunur) 'bilimsel kuram olmadığını, gerçek reformizmle özdeş olmadığını; sadece, bir siyasal pratik biçiminin entelektüel yansıması, en yıkıcı anlamıyla bir ideoloji olduğunu' düşünüyor-du (Fiori, 1970:240). Fiori, Gramscinin görüşlerine ilişkin yorumunda, Gramscinin, değişim sürecinde liberal devletin ve kurallarının korunmasına yönelik hiçbir özel neden görmediğini ileri sürer; tam tersine, 'gerçek' diyalektik değişimde, tez uzlaşmaz karşıtlık içindeki (çelişkili) bir antiteze yol açar, bunlar da çatışmalı etkileşimleri içinde birlikte sentezi üretir. 'Geçmiş karmaşıktır, yaşayanlarla ölümlerin iç içe dokunmuş örgüsüdür; seçim, bir birey ya da siyasal hareket tarafından, keyfi olarak ya da *a priori* bir tarzda yapılamaz...Sentez, gerçekten de bu çatışmanın çözülmesi, üstesinden gelinmesidir; ama, özgün tezden neyin bu sentezde korunacağını kimse *a priori* olarak söyleyemez' (Fiori, 1970: 240).

Diyalektik değişimin yenileştirici sürecine tarihsel nitelikteki insanın katılması ve hegemonya yaklaşımlarıyla birlikte, Gramscinin devlete ve aydınların (ve eğitimin) üstyapıdaki (dolayısıyla da, tarihsel değişim sürecindeki) rolüne ilişkin çözümlemesini ve Batı Avrupa'daki burjuva devletin (ve sivil toplumun) yerine proleterya hegemonyasının konulması için gerekli strateji konusundaki görüşünü anlamaya başlayabiliriz.

Gramsci, devlet konusunda tek ve bütünüyle tatmin edici bir kurama yaslanır gibi görünmüyordu; ama devleti Marx ya da Lenin'den açıkça farklı görüyordu. Gramsciye göre, üstyapı olarak devlet kapitalist toplumun anlaşılmasında ikincil olmaktan çok birincil düzeyde bir değişken durumuna gelir. Dahası, Gramsci hegemonya aygıtını sivil toplumun yanı sıra devlete de yerleştirmiş, böylelikle devleti burjuvazinin baskı aygıtı olarak gören Marksist-Leninist yaklaşımın ötesine doğru genişletmiştir. Böylece, devlet aynı zamanda hem egemen sınıf iktidarının genişlemesinin temel bir aracı, hem de bağımlı sınıfları güçsüz ve örgütsüz tutan bir baskı gücüdür (*politik toplum*).

Hala devlet ile hükümeti özdeşleştirmenin alanı üzerindeyiz -tam da ekonomik-korporatif biçimi, başka bir deyişle sivil toplum ile politik toplum arasındaki kanışıklığı temsil eden özdeşleştirmenin. Zira devlet konusundaki genel yaklaşımın, (Devlet = politik toplum + sivil toplum, başka bir deyişle zorlama zırhıyla korunan hegemonya biçiminde söylenebilecek anlamda) sivil toplum kavramına göndermede bulunulması gereken öğeleri içerdği belirtilmelidir (Gramsci, 1971:263).

Bu, Gramsci'nin devlet ve onun egemen sınıf hegemonyasındaki rolü konusunda ne demek istediğine ilişkin görüşlerden sadece *biri*dir. Gerçekten de, Anderson'ın (1977) gösterdiği gibi, *Hapishane Defterleri*nde hegemonya ve devletin hegemonyadaki yeri konusunda birçok tanım bulunmaktadır. Birinci 'salınım'da, karşıtlık devlet ile sivil toplum *arasında*dır; hegemonya (yönetim) sivil topluma, zorlama (egemenlik) devlete aittir. Sivil toplum ile devlet arasında bir zıtlık vardır; egemen sınıf, toplum yoluyla hegemonya, devlet ve hukuksal iktidarı yoluyla ise doğrudan egemenlik uygular. Egemen sınıf, toplumsal egemenliğine olan rızayı bir bütün olarak toplumdaki hegemonyası yoluyla elde eder, ama egemenliğini devletin baskı aygıtları üzerindeki denetimiyle uygular. "Devlet, kendisi aracılığıyla yönetici sınıfın, egemenliği yalnızca haklı gösterip koruduğu değil, ama yönetimi altında tutuklarının etkin rızasını da kazanabildiği pratik ve teorik etkinliklerin karmaşık bütünlüğüdür" (Gramsci, 1971:244).

İkinci tanımında, devlet sivil toplumu içerir; sivil toplumu *kuşatır*. 'Devlet konusundaki genel yaklaşım, (Devlet = politik toplum + sivil toplum, başka bir deyişle zorlama zırhıyla korunan hegemonya biçiminde söylenebilecek anlamda) sivil toplum kavramına göndermede bulunulması gereken öğeleri içerir' (Anderson, 1977:12-13). Bu durumda, hegemonya zorlama kutbu karşısındaki bir rıza kutbu değil, fakat rıza ve zorlamanın *sentezi*dir. Hegemonya artık sivil toplumla sınırlanmaz, fakat 'sivil hegemonya' ile karşıtlanan 'siyasal hegemonya' olarak devlet içinde de konumlandırılır. Böylece, hegemonya her yerdedir, ama değişik biçimler altında; devlet, sivil toplumu kuşatan, ondan sadece devlete ait baskı aygıtları açısından ayırt edilen bir hegemonya aygıtı olur.

Üçüncü tanımında, devlet ve sivil toplum *özdeş*tir; böylelikle, rıza ve zorlama devletle birlikte yer alır, hegemonya da devlet aygıtlarından ayrılmaz. Hegemonya sivil toplumla politik toplum arasında paylaşılmaz artık. Devlet ve sivil toplum daha büyük bir birlik oluşturmak üzere kaynaşır; hükümet aygıtları ve özel aygıtlar dahil, devlet toplumsal formasyonun kendisiyle aynıdır. Göreceğimiz üzere, Althusser 'ideolojik devlet aygıtları'nda işte bu son tanımı kullanır: Bütün ideolojik ve politik üstyapılar -aile, sendikalar, reformist siyasal partiler ve özel medya dahil- tanım gereği devlet aygıtlarıdır, ya da -başka bir ifadeyle- hegemonya aygıtlarıdır.

Gelişkin kapitalist toplumları çözümlemede, en yararlı gibi görünen ikinci tanımdır. Hegemonya hem sivil toplumda hem de devlette ifade edilir, yine de özel hegemonik aygıtların devletten hatırı sayılır özerkliği

bulunur. (Bu ikisi arasında sık sık gerilim ortaya çıkar, özellikle egemen sınıfın siyasal iktidara sahip fraksiyonu hegemonik sınıf değilse.) Hattâ, ideolojik aygıtların daha az belirgin olduğu, dolayısıyla sınıfsal yönetimin egemenliğini gizemileştirmekte çok daha etkili olduğu sivil toplumdaki hegemonya işlevinin, özellikle zorlama zırhını (örneğin, yargı düzeni ve okul) taşıdıkları için yeniden-üretimle ilişkin rolleri çok daha belirgin olan devletin hegemonik aygıtlarından ayrıldığını bile ileri sürebiliriz. Aşağıda, Gramsci'nin kendi hegemonya kavram(lar)ına dayalı değişim stratejilerini tartışırken, sivil toplumda karşıt-hegemonyanın gelişmesi ve devletin kuşatılmasına nasıl ağırlıklı olarak eğildiğini göreceğiz. Ne var ki, tam da karşıt-hegemonyanın yaratılması ve gelişmesinde, hegemonik devlet aygıtları karşıya alınır ya da krize sokulur. Benzer bir biçimde, Poulantzas'ın sonraki çalışmalarında ileri sürüldüğü gibi, solun seçim zaferleri devlet aygıtlarında bir karşıt-hegemonya oluşturur, böylece sivil toplumdaki egemen sınıf hegemonyası karşısında önemli dengeleri ortaya çıkarır.

Devlet konusundaki bu ikinci yaklaşımı kullanacak olursak, onun egemen sınıf hegemonyasının bir parçası olduğunu görürüz. Bu tanımda, Gramsci devleti hegemonya aygıtının bir uzantısı olarak -burjuvazinin sınıf savaşımı bağlamında toplumun denetimini sürdürüp genişletmek amacıyla geliştirdiği sistemin bir parçası olarak- görüyordu. Devletin egemen sınıf hegemonyasına dahil edilmesi, ona göre, burjuva sınıfının doğasından; bu sınıfın, kendisini bütün toplumu kültürel olarak dönüştürebilme ve soğurabilme yeteneğine sahip, sürekli hareket halindeki bir organizma olarak oluşturması gerçeğinden kaynaklanıyordu:

Burjuva sınıfının, hukuk anlayışına, böylelikle de devletin işlevine getirdiği devrim, özellikle uyum gösterme iradesinde bulunur (böylelikle, devletin ve hukukun etik niteliğinde). Önceki yönetici sınıflar, öbür sınıflardan kendilerine doğru organik bir geçişi oluşturmaya, yani, kendi sınıf alanlarını "teknik" ve ideolojik olarak genişletmeye eğilimli olmamaları anlamında, özsel olarak tutucuydular: Onlarınki, kapalı bir kast anlayışıydı. Burjuva sınıf, onu kendi kültürel ve ekonomik düzeyine çekerek, bütün toplumu soğurabilme yeteneğine sahip, sürekli hareket halindeki bir organizma olarak sunar kendini. Devletin bütün işlevi dönüşüme uğramıştır: Bir "eğitici" vb. olmuştur devlet (Gramsci, 1971: 260; *italikler sonradan*).

Ne var ki, pratikte, burjuvazi bu anlayışını uygulayabilecek durumda değildir ya da buna hiçbir zaman niyet etmez; tersine, egemen sınıf doygunluğa erişmiştir; genişlemediği gibi, dağılmaya da başlar. Yine de devlet, sanki burjuvazi sürekli genişleme hareketiyle ilgili işlevini yerine

getirebilir ve getirecekmiş gibi davranmaya devam eder; gerçekten de, sanki *bir tek sınıf ve bir tek toplum varmışçasına*, burjuva hukukunu dayatır.

Bütün bunlar, Gramsci'nin devlet yaklaşımının asıl olarak ideolojik nitelikte olduğunu; devletin, burjuva sınıfının potansiyel açıdan tümüyle kapsayıcı bir grup olarak oluşumundan kalkıp, bireylere sanki burjuvazinin içine alınacaklarmış gibi davranacak bir normlar ve yasalar dizgesine yükselen bir hegemonya aygıtı olduğunu düşündürür. Buci-Gluksmann'ın çözümlemesiyle:

Sonuçta, *başarılı hegemonya* durumunda, bir sınıf bütün toplumu ilerletmeye çalışır (ulusal işlev). Bağlaışık sınıflar karşısındaki (ve düşmanları için de) "çekiciliği" *edilgin* değil *etkindir*. Zorlamayla ilgili yönetsel baskı mekanizmalarını basitçe gevşetmekle kalmadığı gibi, sembolik şiddetle meşrulaştırma (Bourdieu) ya da "ideolojik dayatmayla ilgili kesinlikle ideolojik mekanizmalar" (Althusser) ile de tüketilmez (Buci-Gluksmann, 1974:81).

Burjuvazi bütün bu unsurlardan ve kendisinin hayali genişlemesinden; işçi sınıfını, kendi sınıf konumunun bilincinden yoksun *bir çalışan sınıf* olarak, topyekûn burjuva gelişimine katabilmek amacıyla yararlanır. Burjuva iktidarı ve denetimini kabul etmekle, işçiler esasen (yine azınlık olarak kalan) bir azınlığın, işçilerin pahasına zenginleşmesine katkıda bulunarak, sömürülen bir sınıf olarak kalırlar.

Bununla birlikte, devletin bir hegemonya aygıtı olarak taşıdığı önemin *kökeni*, Gramsci'ye göre, hâlâ *sınıf yapısında*; üretim ilişkileriyle tanımlanan ve üretim ilişkilerine bağlanan bir sınıf yapısında bulunur. Gramsci'yi anlamanın anahtarı buradadır: Gramsci, sivil toplum konusundaki daha dar Marksist yaklaşımı, eksik olduğu ve Batı'nın (İtalya'nın) durumuna uygun olmadığı için reddeden bir tarihsel gelişim çözümlemesi sağlar. Fakat, üstyapının (hegemonya ve hegemonyanın devlet aygıtı içindeki ve onun aracılığıyla genişlemesi) üretimdeki ilişkilere yakından bağlı olduğunu da reddetmez: 'Çünkü, hegemonya etik-politik olsa bile, aynı zamanda ekonomik nitelikte olmak zorundadır, yönetici grubun ekonomik etkinliğin belirleyici çekirdeğinde yerine getirdiği belirleyici işleve mutlaka dayanmak zorundadır' (Gramsci, 1971:161). Gramsci üstyapının yapıdan *ayrılmasını* değil, bilakis bunlar arasındaki diyalektik ilişkiyi vurgulamaktadır.³ Devletin hegemonik işlevi ve hegemonya, hem burjuvazinin ideolojik açıdan herşeyi kuşatıcı bir sınıf olma özelliğinden hem de kapitalist toplumdaki ekonomik iktidara ilişkin özel konumundan kaynaklanır. İşte, Gramsci'nin hegemonya ve ideoloji konusundaki yaklaşımı her Marksist siyasal çözümlemede öyle -

sine önemli bir yer tutan işçi sınıfı bilincinin gelişmesini (ya da gelişmeyi) açıklar. 'Bu noktada, Engels'in (praksis felsefesine ilişkin, İtalyan-cada da yayınlanan iki mektubunda bulunabilecek) ekonomi ancak son çözümlemede tarihin itici gücüdür biçimindeki ifadesi de anımsanmalıdır; bu ifade, doğruca, *Ekonomi Politika'nın* Eleştirisi'nin önsözünde yer alan ve insanların ekonomi dünyasındaki ilişkilerin bilincine ideolojiler düzeyinde eriştiğini söyleyen pasajla ilişkilendirilmelidir' (Gramsci, 1971:162).

Gramsci insanın düşüncesini (bilincini) 'praksis felsefesi'nde (Marksizmi böyle adlandırır) yepyeni bir seçkin yere yükseltir. Bilincin denetlenmesi, üretici güçlerin denetlenmesi kadar, hattâ ondan daha fazla siyasal savaşımın alanıdır: 'Dahası, praksis felsefesinin bir başka önermesi de unutulmaktadır: popüler inançlar ve benzeri fikirlerin kendileri de maddi güçlerdir' (1971: 165). Devlet, burjuva egemenliğinin aracı olarak (sivil toplumun parçası olarak) bilinç savaşımında yakından yer almalıdır. Burjuva gelişimi, yalnızca üretici güçlerin gelişmesiyle değil, aynı zamanda bilinç alanındaki hegemonya ile de gerçekleşir. Devlet bu kapsamda yer alır, yalnızca burjuva iktisadi erkinin baskıya dayanarak uygulanmasında değil. Burjuvazi, Gramsciye göre, bilinç üzerindeki savaşım alanında erki (denetimi) olmadığında, kendisinin *birincil* egemenlik aracı olarak devletin zor gücüne yaslanmaya çalışacaktır. Başka durumda ise, zor güçleri arkasında kalır, açık bir baskı biçiminde değil ama bir zorlama ve tehdit sistemi olarak hareket ederler.

Gerçekte, devlet bir 'eğitici' olarak düşünülmelidir; bu anlamda, devlet tam da yeni bir uygarlık tipi ya da düzeyi yaratmaya çalışır. Özsel olarak ekonomik güçler üzerinde hareket ediliyor, ekonomik üretim aygıtı geliştirilip yeniden düzenleniyor ve yeni bir yapı ortaya çıkarılıyor diye, bundan üstyapısal etkenlerin düzensiz ve gelişigüzel bir filizlenme biçiminde kendiliğinden gelişmek üzere kendi başlarına bırakılmaları sonucu çıkartılmamalıdır. Devlet, bu alanda da, 'ussallaştırma' aracı, Taylorizasyon ve hızlandırma aracıdır. Bir plana göre çalışır, zorlar, teşvik eder, üsteler ve 'cezalandırır' -çünkü, belirli bir yaşam tarzının 'mümkün' olduğu koşullar bir kez yaratıldı mı, "suç fiili ya da k usur'un, sadece genel bir biçimde 'tehlikeli' diye hüküm vermekle yetinilmeyerek, ahlaki sonuçları da olan cezai bir yaptırım olmalıdır. Hukuk, devletin üstlendiği bütün olumlu, uygarlaştırıcı etkinliklerin baskıcı ve olumsuz yönüdür (Gramsci, 1971:247).

Bu nokta, bizi Gramsci'nin 'pasif devrim' kavramına getirir. Bu kavram, siyaset, ideoloji ve toplumsal ilişkilerdeki değişiklikleri ekonomideki

değişikliklere bağlar (Buci-Glucksmann, 1979; Showstack Sassoon, 1980, 1982b). Gramsci, pasif devrim terimini, egemen sınıf hegemonyasını sürdürmek, kitlelerin siyasal ve iktisadi kurumlar üzerinde baskıda bulunmasını önlemek amacıyla *devlet iktidarının sürekli yenden düzenlenmesini* ve ast sınıflarla ilişkisini anlatmak için kullanır. Bu kavramda örtük olarak, önceden değindiğimiz üzere, genişletilmiş bir devlet bulunur; genişlemenin kendisi de, kitlelerin örgütlendikleri ve -tarikte ilk kez- kendi kendilerini yönetme potansiyeline sahip oldukları modern bir çağın ürünüdür. Kitlelerin siyasetteki varlığı özerkliklerinin önkoşuludur, ama kitle hareketinin doğurduğu tehdide karşılık verebilecek yetenekteki *genişletilmiş* bir devletin ortaya çıkmasına da yol açar (Showstack Sassoon, 1982a:102-103).

Potansiyel aktif kitlelerle karşı karşıya kalan devlet, bu nedenle, hegemonyası herhangi bir biçimde zayıflatıldığında burjuvazinin uygulamaya çalıştığı bir teknik olarak pasif devrimi geliştirir. Buradaki 'pasif' yön, 'devrimci bir hasmın gelişmesinin, sergilediği devrimci potansiyelin başının vurulmasıyla önlenmesi'ndedir (Showstack Sassoon, 1982b: 133). Gramsci bu kavramı, burjuvazinin siyasal ve ekonomik krizlere rağmen nasıl olup da hayatta kalabildiğini açıklamak amacıyla geliştirdi. 'Aşağıdan gelen belirli taleplerin kabul edilmesi, aynı zamanda işçi sınıfını, mücadelesini ekonomik-korporatif alanla sınırlandırmaya teşvik ederken, egemen sınıfın hegemonyasının tehlikeye düşmesini önlemeye yönelik girişimin bir parçasını oluşturur, bu arada da üretim dünyasındaki değişikliklere geçerli toplumsal formasyon dahilinde uyum sağlanır' (Showstack Sassoon, 1982b:133).

Böylece, burjuvazi ne zaman hegemonyası tehdit edilir, ne zaman siyasal üstyapısı (zor *artı hegemonya*) üretici güçlerin genişlemesi gereksinmesiyle başa çıkamaz ise, -devlet aracılığıyla- pasif devrim stratejisine baş vurur. Örneğin, 1930larda devletin topluma müdahalesi Avrupa ve Amerika'da köklü bir biçimde artmış, egemen sınıfın görece zayıf hegemonyası da yeni halk unsurlarını içermek üzere genişletilmişti. Gramsci'ye göre, aşağıda göreceğimiz gibi, pasif devrimden alınması gereken ders reformist ve devrimci politika arasındaki ayrımı açığa çıkarmaktır; burada reformizm, pasif devrimin bir türüdür. Pasif devrime karşılık verme gereksinmesi, işçi sınıfının yaptığı devrimle burjuvazinin yaptığı devrim arasındaki ve (pasif devrime göre düzenlenmiş) modern burjuva devleti ile politika anlayışının kendisinin dönüşüme uğradığı işçi sınıfının devrimci devleti arasındaki temel asimetriye dayanır.

Köktenci değişiklik süreci

Eęer bilinç alanı Gramsci'ye göre egemen ve bağımlı sınıflar arasında -ki birincil savaşıım ise, bu durumda değişim nasıl gerçekleşecek? Bağımlı sınıflar, egemen sınıfların hegemonyasını nasıl alt edecekler? Gramsci'nin, kapitalizmin Batılı ülkelerdeki gelişimini çözümlemeye yönelik ilgisi, İtalyan 'devrimci' eyleminin 1919-1920'deki yenilgisini anlamaya ve kapitalist hegemonya karşısında daha uygun bir strateji arştırmaya dönüktü. Gramsci'nin bu sorulara verdiği yanıtın üç yönü bulunur: (1) kısmen Marx'ın *Onsekiz Brumaire* çözümlemesinden türetilen hegemonya krizi kavramı; (2) 'manevra savaşı'na karşılık 'mevzi savaşı' kavramı; ve (3) aydınların rolü. Bunların üçü de, doğrudan Gramsci'nin, hakim burjuvazinin genişlemesinde ve egemenlik uygulamasında birincil rolü üstyapının oynadığı yolundaki yaklaşımından kaynaklanır.

Hegemonya Krizi

Hegemonya krizi konusunda, Buci-Glucksmann şöyle yazar:

Gramsci'nin devrimci diyalektiği, bir yapıyla (işlevle) bütünleşme tarzının, kurumsallaştırıcı denetimlerin tarzını takviye ettiğini ileri süren bütün yapısalci-işlevselci modellerden kurtulur... sonuçta öyle görünmektedir ki, [Gramsci -çev.] bir bütünleşme modeline ne zaman başvursa, bu durum bir *dağılma* modelini, Gramsci'nin kuramsal ve yöntemsel ikiliklerinin de *çift kutuplu* olmasını gerektirir. Özetle, hegemonya krizi (organik kriz) kuramı olmaksızın hegemonya kuramı olamaz; eskiden bağımlı bir sınıfın hegemonik olmasına izin veren, sınıfların oluşumu ve dağılması ile ilgili bir kuram olmaksızın, bağımlı sınıfların egemen sınıfla bütünleşmesine yönelik bir çözümleme de olamaz; yeni bir stratejik perspektif (işçi sınıfının yeni bir devlet uğruna savaşmasına olanak tanıyan "mevzi savaşı") tanımlanmaksızın, devletin genişlemesi de olamaz (Buci-Glucksmann, 1974:75).

Bu iki kutuplu kuramıyla, Gramsci (kendisinden önce Marx ve Engels'in yaptığı gibi) toplumsal sınıfların kendi siyasal partilerinden koştukları; sınıfın, partileri yöneten kimseleri artık kendi ifadesi olarak kabul etmediği tarih dönemleri bulunduğunu ileri sürer. Böyle bir durum ortaya çıktığında, şiddet içeren çözümler kendini gösterebileceği için ortam tehlikeli olur; egemen sınıf hegemonyasını korumak amacıyla devleti kullanmanın geleneksel yöntemleri işe yaramaz hale gelir. Bu koşullarda, toplumun kamuoyundan bağımsız unsurları -bürokrasi, Kilise, büyük finans kuruluşları ve öbür kurumlar- güçlerini ve özerkliklerini artırır. Bu krizler nasıl ortaya çıkar? Krizler, yönetici sınıfların (devlet aracılığıyla) gerçekleştirdiği ve halkın hoşuna gitmeyen eylem-

lerin ya da önceden edilgin olan kitlelerin artan siyasal eylemliliğinin sonucudur. Her iki durumda da, bir 'otorite krizi'ne yol açarlar. İşte, bu durumu Gramsci 'hegemonya krizi ya da devletin genel krizi' olarak adlandırır (1971:210). 'Egemen sınıf oydaşmasını yitirmişse, yani artık yönetici değil, sadece egemen ise, salt zorlama gücünü kullanıyorsa, bunun anlamı kesinlikle şudur ki, büyük kitleler geleneksel ideolojilerinden kopmuşlardır ve eskiden inandıklarına artık inanmamaktadırlar, vb. Kriz, eskinin ölmekte, yeninin ise doğamamakta oluşundadır' (1971:25-26).

Gramsci, söz konusu hegemonya krizinin ekonomik krizin sonucu olduğuna inanmıyordu. Bilakis, ekonomik kriz burjuvaziyi, (devlet aracılığıyla) ekonomik sorunlar karşısındaki tutumunu ele alır ve reformları (pasif devrim) yürürlüğe koyarken, ciddi yanlışlar yapma durumuna getirerek hegemonya krizinin koşullarını yaratabilirdi. Burjuvazi bu sorunlar karşısında değişik biçimlerde tutum alabilir; aynı anda, hegemonya aygıtı aracılığıyla denetimi elinde tutmaya çalışabilirdi. Bunda başarılı olunamaması halinde, yaygın devrimci eylemlere yol açılabilirdi. Bununla birlikte, hegemonya krizinin başka olası nedenleri de vardır:

Dolaysız ekonomik krizlerin kendi başlarına temel nitelikteki tarihsel olayları ortaya çıkardıkları ileri sürülemez; bu krizler, kimi düşünce tarzlarının yayılması, ulusal yaşamın ilerideki bütün gelişmesini kapsayan sorunların ortaya konulup çözülmesi için daha elverişli bir alan yaratabilir sadece.... Değişiklikler, ya bir refah durumu rakip sınıfın dar çıkarınca tehdit edildiği, ya da zorluklar dayanılmaz bir duruma geldiği ve eski toplumda bunu hafifletip normal durumu yasal araçlarla yeniden kurabilecek hiçbir güç görülmediği için ortaya çıkabilir (Gramsci, 1971:184-185).

Son olarak, Gramsci'ye göre, kriz ancak kitle bilinci varsa ve harekete geçmeye hazırsa eyleme yol açabilirdi -yani, devrimci değişikliği getirecek olan, bu bilincin gelişmesiydi, yoksa kâr oranının düşmesi değil. 'Kriz, saldıran güçlere zaman ve uzayda yıldırım hızıyla örgütlenme yeteneğini veremez; onlara savaşım ruhu da pek kazandırmaz. Benzer bir biçimde, savunmadakiler de morallerini bozmadıkları gibi, ne mevzilerini terk ederler, yıkıntılar arasında bile, ne de kendi güçlerine ve geleceklerine olan güvenlerini yitirirler' (Gramsci, 1971:235).

Üstyapı (*burjuva hegemonyası*) Gramsci'nin kapitalist gelişmeye ilişkin çözümlemesinde böylesine önemli bir rol oynadığı için, kapitalizmin dağılmasına ilişkin çözümlemesinin de hegemonyaya, bu kez onun krizine dayanıyor olması mantıksaldır. Köktenci değişikliğe ilişkin

çözümlemesinin ön sırasındaki hegemonya kriziyle birlikte, devlet de devrimci stratejinin ön sırasına yerleşir. Her ne kadar, Marx ve Lenin'e göre burjuva devleti burjuva iktidarının zorlayıcı kolu, burjuva projesinin temel bölümü olsa da, Gramsci için devlet burjuva *ideolojisinin*, burjuva toplumsal gereksinmelerin meşrulaştırılmasının da aracıdır. Marx'a göre, emeğin giderek artan sömürsünün yol açtığı ekonomik yoksullaşma, bir devrimci partinin, işçi sınıfı bilincini; o sınıfı devlet iktidarıyla çatışma noktasına getirecek düzeye yükseltebilmesinde temel bir etki-endi. Gramsci'ye göre, artan yoksullaşma bu bilinci geliştirebilecek olanaklar arasındaki unsurlardan sadece *birisi* idi. Onun açısından daha önemlisi, devletin burjuva hegemonyasını koruyup genişletme yeteneğinin çözülmesiydi -yani, burjuvazinin kendi çıkarları doğrultusunda geliştirdiği inanç sisteminde bir krizin ortaya çıkmasıydı. Bununla birlikte, Gramsci'nin açıklığa kavuşturduğu gibi, devletin krizi -burjuvazinin, ideolojik devlet aygıtı aracılığıyla dolaylı olarak yönetebilme yeteneğinin krizi- hegemonya aygıtının yalnızca bir *kısmıyla* ilgilidir:

Aynı indirgeme siyaset sanatı ve biliminde yapılmalıdır, hiç değilse, dolaysız ekonomik ögenin katastrofik "baskınlarına" (kriz, depresyon vb.) karşı "sivil toplum"un son derece dayanıklı ve karmaşık bir yapı olarak ortaya çıktığı en gelişmiş devletlerin durumunda. Sivil toplumun üstyapıları, modern savaşlardaki siper sistemlerine benzer. Savaş sırasında, şiddetli bir topçu ateşinin düşmanın bütün savunma düzenini yıkmış gibi görüldüğü, gerçekte ise yalnızca dış çeperi yıktığı anlar olur; ilerleme ve hücum anında, saldırıya geçenler kendi-lerini hâlâ etkili olan bir savunma hattının direnişiyle karşı karşıya bulurlar. Aynı şey, büyük ekonomik krizler sırasında, politikada da olur. Kriz, saldıran güçlere zaman ve uzayda yıldırım hızıyla ör gütlenme yeteneğini veremez; onlara savaşım ruhu da pek kazandırmaz (1971:235).

Başka bir deyişle, burjuva hegemonyası devletten ibaret değildir; ayrıca Gramsci'ye göre devletin denetim altına alınması iktidarın rakip bir gruba (proletarya gibi) geçmesini sağlamak için kesinlikle yeterli değildir.

Mevzi Savaşı

Bu şekildeki akıl yürütüşü, Gramsci'yi 'manevra savaşı' ya da devlete 'cepheden' saldırı olarak adlandırdığı stratejiye karşı alternatif bir strateji, 'mevzi savaşı' stratejisini geliştirmeye yöneltti. Ona göre:

Rusya'da devlet herşeydi, sivil toplum ilkel ve peltemsiydi; Batı'da ise, devlet ile sivil toplum arasında uygun bir ilişki vardı, devlet sarsıntı geçirdiğinde sağlam bir sivil toplum yapılanması hemen açığa çıkıyordu. Devlet, ardında güçlü bir istihkam ve siper sistemi bulunan bir dış hendekti sadece: [bu siperlerin -gev.] bir devletten öbürüne az ya da çok sayıda olabileceğini söylemeye gerek yok -ama, bu da her tekil ülkenin dikkatli bir keşfini gerektirirdi (1971:238).

Dolayısıyla, devletin ele geçirilmesi -devletin devriliş denetim altına alınması- kendi başına, toplumun denetlenmesi anlamına gelmiyordu; alternatif proletarya hegemonyasının kurulması anlamına da *gelmiyordu*. Bunun yanı sıra, Gramsci proletaryanın tıpkı Rusya'daki gibi, devletin denetimini doğrudan saldırıyla ele geçirebilmesini de mümkün görmüyordu. Devlet burjuvazinin yalnızca zor gücü olmadığından, burjuva egemenliğindeki sivil toplumun ideolojik (hegemonik) üstyapısının bir parçası olduğundan, devlete iktidar sisteminin bir *bölümü* olarak yaklaşılmalıydı; hattâ devletin, en önemli iktidar ögesi olması da gerekmiyordu. Gramsci, ne de olsa, 1918-1920 döneminde solun, kimi yerlerde (Avusturya, Macaristan, Bavyera) kısa süreli olarak devlet iktidarını elinde tuttuğu Orta ve Güney Avrupa'daki yenilgisine tanık olmuştu. Bu yenilgiyi, Rusya'dakinden çok daha gelişkin, yalnızca üretici güçlerde değil ama ideolojik üstyapısında da gelişkin bir kapitalizmin ve buna denk düşen daha az militan bir işçi sınıfının varlığına bağlıyordu.

Daha gelişkin kapitalist ülkelerdeki nicel olarak daha yaygın, ancak Rusya'dakinden *daha az militan* ve kapitalizmi devirmeye daha az istekli bir sanayi proletaryasının ortaya çıkardığı bu paradoks karşısında, Gramsci söz konusu paradoksu açıkladığı çözümlemesiyle uyum içerisinde olan bir strateji -burjuva hegemonyasını karşısına alan bir strateji- geliştirdi. Bu stratejiyi 'mevzi savaşı' olarak adlandırdı. 'Mevzi savaşı'nın dört önemli ögesi bulunur.

Birincisi, her tekil ülkenin 'doğru bir keşfi' gerektirdiğini vurgular. Bu, ilkin Marx ve Engelsin geliştirdiği, daha sonra da Troçkinin, bütün dünya işçilerinin (sanayi dünyası) aynı stratejiye (devlete cepheden saldırı -burjuvazinin baskı gücüne karşı silahlı devrim) dayanarak eşzamanlı gerçekleştirdiği bir devrim olarak, 'sürekli devrim' biçiminde ileriye ittiği 'enternasyonalist' konuma karşı ileri sürülen bir argümandı. Gramsci, herhangi bir dünya sosyalist düzeni kurulmadan önce, her ülkenin Komünist Partisinin sosyalizmin belirli bir siyasal bağlamda nasıl yaratılacağı konusunda kendi stratejisini geliştirmesi gerektiğine inanıyordu; gerçekten de, ona göre, Bolşevik stratejisinin kendisi 'enter-

nasyonalizmin bütün soyut ve (aşağılayıcı anlamda) tamamen ideolojik öğelerden arındırılması, ona gerçekçi bir siyasal içerik verilmesi' idi (1971:241). Dünya sosyalizminin ilk aşamalarında sosyalist hareketlerin ve stratejinin içsel olarak ulusal nitelikte olmasının kökeni, egemen sınıfın hegemonyasında bulunur: 'Niteliksel açıdan ulusal olan bu zorunlulukların düşünüldüğü yer hegemonya kavramıdır' (age). *Sürekli devrim* kavramı ise, 1879 ile Birinci Dünya Savaşı arasında kapitalist dünyada meydana gelen muazzam değişiklikleri dikkate almamaktadır:

Bu formül, büyük kitle siyasal partilerinin ve büyük ekonomik sendika - ların henüz varolmadıkları, toplumun da hâlâ birçok bakımdan, deyim yerindeyse, akış halinde olduğu [1848 öncesi] tarihsel bir dö - neme aittir; taşranın daha fazla gerikalmışlığı; birkaç ya da hattâ tek bir kentin (Fransa durumunda Paris'in) siyasal iktidarı ve devlet gücü - nü neredeyse eksiksiz tekelinde bulundurması; görece ilkel bir devlet aygıtı, buna karşılık sivil toplumun devlet etkinliğinden daha büyük oranda özerk oluşu.... 1870 sonrası dönemde, Avrupa'nın sömürgeci yayılmasıyla birlikte, bütün bu öğeler değişir: Devletin uluslararası ve iç örgütlenme ilişkileri daha karmaşık ve yoğun hale gelir; 1848'in "Sürekli Devrim" formülü de siyaset biliminde "sivil hegemonya" for - mülü tarafından genişletilir ve aşılr (Gramsci, 1971:242-243).

İkincisi, 'mevzi savaşı' devlet aygıtının bir karşıt-hegemonya ile *kuşatıl - ması* düşüncesine dayanır; bu karşıt-hegemonya, işçi sınıfının kitlesel örgütlenmesi tarafından ve işçi sınıfı kurumları ve kültürünün gelişme - siyle yaratılır. 'Bir toplumsal grup, hükümet erkini kazanmadan önce de önderlik yapabilir (yani, hegemonik olabilir), aslında yapmalıdır da (bu, gerçekten de, böylesi bir erkin kazanılmasının başlıca koşullarından biridir)' (Gramsci, 1971:207). Öyleyse, Gramsci'nin stratejisinin temeli, işçi ve köylüleri devlete cepheden saldırı amacıyla örgütlemek değil, yeni bir kültürün -yeni, proleter bir toplumun norm ve değerlerinin -dayanakları olarak işçi sınıfı örgütleri kurmaktır. Söz konusu proletarya hegemonyası, işçi sınıfı bilinci üzerinde yürütülen ideolojik savaşım boyunca siperlerin ileri geri hareket ettiği bir mevzi savaşı içerisinde - yeni üstyapı, devlet aygıtı dahil eski üstyapıyı kuşatıncaya kadar - burju - va hegemonyasıyla hesaplaşacaktı. İşte, ancak bu aşamada devlet ikti - darının devralınması anlam kazanacaktır; çünkü işçi sınıfı, devlet aygıtını kullanarak aslında ancak o zaman, toplumsal değer ve normları yeni bir toplumu kurabilecek ölçüde denetim altına alabilecektir (Showstack Sassoon, 1982b:141). 'Yani, proletarya ordusu ideolojik olarak donatılmalı, burjuva varoluş yaklaşımına karşı yeni bir *Weltanschauung* [dünya görüşü -çev.] ile, yeni yaşam ve düşünce biçim - leriyle, yeni bir ahlakla, yeni düşüncelerle silahlanmalıdır. Ancak bu

yolla tabyalar düşer, liberal oydaşma zayıflatılır ve gelecekteki uyruklarının etkin rızasıyla güçlenmiş yeni proleter devlet doğar' (Fiori, 1970:243).

Proletarya iktidarı aldığı anda ise, Gramsci'nin mevzi savaşı yeni devletin doğal temeli durumuna geliyordu, ki bu da önce proletarya hegemonyası kurulmadan söz konusu olamazdı. Yukarıda tartıştığımız üzere, Gramsci o zamana kadarki Marksist-Leninist öğretisi olan 'baskıcı devlet' kuramının tamamlayıcısı olarak, devletin egemen sınıf hegemonyasındaki rolü ve hegemonya kuramını geliştirdi. Zorlama, ona göre, iktidar biçimlerinden *biriydi* ve verili bir uğrakta, burjuvazinin yeni toplumu zor kullanarak devirmeye kalktığı uğrakta yeni proleter devlet için tarihsel olarak gereklidi. Ancak,

entelektüel ve ahlaki hegemonya yoluyla yönetim, istikrarı güvence altına alıp iktidarı en geniş rıza ve kabul üzerine inşa eden iktidar biçimidir. "Bağımlı toplumsal grubun gerçekten özerk ve hegemonik olduğu ve yeni bir devlet tipini ortaya çıkardığı andan itibaren, yeni bir entelektüel ve ahlaki düzene, yani yeni bir toplum tipine yönelik somut gereksinme, dolayısıyla da en evrensel kavramlara, en rafine ve etkili ideolojik silahlara gereksinme baş gösterir" (Fiori, 1970: 243; *italikler Fiori'nin*).

Böylece, Gramsci proletarya hegemonyasını yalnızca burjuva devletini kuşatmanın aracı olarak değil, yeni proleter devletin temeli olarak da ileri sürer: Mevzi savaşının yürütüldüğü süreçte proletarya hegemonyasını oluşturan kurum ve örgütlenmeler, yeni ahlaki ve entelektüel düzenin temeli *durumuna gelirler*. Gramsciye göre, manevra savaşı (cepheden saldırı) strateji açısından yanlış olduğu gibi, devlet ele geçirildiği zaman (örneğin, Rusya örneğindeki gibi) yeni toplumun gelişmesinde bir boşluk da bırakmaktaydı. Her iki kuramcının da öngördüğü demokratik, kitle temelli proleter toplum (hegemonya) ve devlet tipine yol açacak olan alternatif sürece ilişkin ek anlayış dışında, bu büyük ölçüde Rosa Luxemburg'un değindiği noktadır. 'Bu anlamda, anti-pasif devrim olarak hegemonya, çoğulculuğun karşısına konmuş totaliter bir anlayış olmak bir yana, tam da çoğulculuğun koşuludur. . . . Gramsci, siyasal düşünce için geri dönüşün olmadığı bir nokta belirler: Anti-pasif devrim olmaksızın sosyalizme demokratik geçiş mümkün değildir' (Buci-Glucksmann, 1982:125-126).

Bu nokta, bizi mevzi savaşındaki üçüncü öğeye; Gramsci'nin, değişim sürecindeki anahtar bileşen olarak bilince odaklanmasına getirir. Mevzi savaşı işçi sınıfı bilincine yönelik bir savaşımdır, toplumdaki siyasal güç ilişkileri de kolektif siyasal bilincin değişik 'düzey' ya da 'uğrak'larına

dayanır. İlk bilinç düzeyi, mesleki özdeşleşmedir: Meslek grubunun üyeleri grubun birlik ve türdeşliğinin, onu örgütlenme gereksinmesinin bilincindedir. Sadece ekonomi alanında, üretimde olmak koşuluyla bir toplumsal sınıfın bütün üyeleri arasında çıkar dayanışmasına ilişkin bir bilinç ortaya çıktığında ikinci düzeye ulaşılır. Bu bilinç düzeyinde, işçi sınıfı egemen gruplar karşısında siyasal-hukuksal eşitlik talep eder; devlet aygıtına (yasama ve yürütmeye) katılabilmek, hattâ onu -mevcut temel yapılar içerisinde, egemen grupların değer ve normları çerçevesinde bile olsa- düzeltmek için oy hakkı talep eder. Üçüncü bilinç düzeyinde, birey kendi korporatif çıkarlarının iktisadi bir sınıfın dar korporatif sınırlarını aştığını, bağımlılık kültürünü paylaşan ve kendi -lerini bağımlı konumdan kurtaracak bir karşıt-hegemonya oluşturmak üzere bir araya gelebilecek bütün bağımlı gruplara kadar uzandığını fark eder.

Dördüncü öge, bu ideolojik gelişme topolojisini eyleme dönüştürür. Gramsci, tıpkı Lenin gibi, siyasal partiyi işçi sınıfı içerisinde bilinç yükseltmenin ve eğitimin, proleter hegemonyası kurumlarını geliştirmenin aracı olarak görüyordu. Ancak, Lenin'in tersine, devrimci partiyi dışarıdan sosyalist bilinç taşıyan bir 'öncü' olarak görmüyordu. Lenin'in partisi, geçmişin işçileriyle geçmişin burjuva kökenli profesyonel aydınlarını, işçi sınıfı için siyasa ve strateji geliştiren örgütçü-aydınların oluşturduğu tek bir tümleşik birim içerisinde kaynaştırır. Gramsci ise, aksine, devrimci partiyi bir bütün olarak işçi sınıfıyla ilişkilendirir. İşçi sınıfının, tıpkı kendinden önceki burjuvazi gibi, 'kendi safları arasından, kendi organik aydınlarını oluşturabilme yeteneğinde olduğunu; ister kitle ister öncü partisi olsun, siyasal partinin işlevinin de, bu organik aydınların etkinliğini yönlendirmek ve (emekçi) sınıfla geleneksel entelijansiyanın belirli kesimleri arasında bağlantı sağlamak olduğu' yazar (1971:4).

Gramsci, ayrıca devrimci siyasal partiyi kendi 'hegemonik' kalıcılık koşullarına sahip olarak (olağan araçlarla yok edilemeyen bir parti olarak) görür. Her siyasal partinin üç temel ögesi bulunur: (1) 'katılımları yaratıcılık ya da örgütsel yetenekten çok disiplin ve bağlılık biçimini alan sıradan, ortalama kişiler'in oluşturduğu kitle ögesi; (2) 'kendi başlarına bırakıldıklarında hiçbir değeri olmayan ya da pek az olan güçler bütün -lüğünü etkin ve güçlü kılıp ulusal düzeyde merkezileştiren' başlıca tutunum ögesi; ve (3) 'ilk ögeyi ahlaki ve düşünsel olarak da ikincisine bağlayıp ikisi arasında ilişki kuran' bir aracı öge. İkinci gerekli öge mevcut olduğu ve öbür iki ögenin oluşması da engellenemediği zaman; yani ikinci ögenin birincinin içerisinde oluşturduğu, ikinci ögenin ortadan

kaldırılması durumunda ikinci ögeyi birinciyle üçüncünün içerisinde yeniden yaratmaya yardımcı olacak bir mayalanma bulunduğu zaman, ancak o zaman partinin olağan araçlarla yok edilemeyeceği uğrağa ulaşılır (Gramsci, 1971: 152-154).

Bu bakımdan, Gramsci Birinci Dünya Savaşı ile savaş sonrasında yok olma noktasına getirilen sol parti deneyimlerine karşılık olarak, her işçinin 'aydın' olmasını, potansiyel bir parti lideri ve örgütçüsü olmasını sağlayacak olan taban etkinliğini ortaya çıkaracak bir liderliği savundu. Buradaki kitle tabanlı parti tanımı, Leninist yaklaşıma tümünden karşıydı; tıpkı kendisinin mevzi savaşı kavramının, *Devlet ve Devrim* de Lenin'in açıkladığı, devlete cepheden saldırından tümüyle farklı bir strateji olması gibi. Her iki farklılık da, Gramsci'nin hegemonya kavramından ve ideolojinin rolü konusundaki temel öncülünden kaynaklanıyordu. Nasıl Batıdaki proletarya egemen burjuva değer ve normlarıyla mücadele edip onların yerini alacak bir karşıt-hegemonya geliştirmeksizin etkin bir biçimde devlet iktidarını eline geçiremediyse, aynı şekilde devrimci parti de, 'büyük birleştirici, merkezileştirici ve disiplinli güçlerle, ayrıca yenilenme gücüyle de' (Gramsci, 1971: 152) donatılmış işçilerin sürekli akışını sağlayacak ideolojik bir temeli partinin kendisi içinde yaratmaksızın hayatta kalamaz, karşıt-hegemonyanın kurucusu ve eğiticisi olarak davranamazdı.

Aydınların Rolü

Bu nokta, bizi Gramsci'nin köktenci değişim sürecine ilişkin kuramının üçüncü kısmına, aydınlar konusundaki çözümlemesine getirir. Gramsci, yaklaşımını Lenin'in Karl Kautsky'ye yönelik eleştirisi üzerine inşa etti. Kautsky, sosyalist harekette işçilerle aydınlar arasındaki ilişkiyi yönetilenlerle liderler ilişkisi olarak görme eğilimindeydi. Yönetilenler ve liderler ayrımı, aydınların kuramsal ve ideolojik liderlik alanındaki daha üstün yeteneklerine dayanan hiyerarşik bir ayrımdı. Bu yetenekleri, onları aydın-olmayan işçilerin oluşturduğu kitle tabanının üzerine yerleştiriyordu. Lenin, bu ayrımın ortadan kaldırılması gerektiğini savunuyordu; işçi kitlelerinin bilincini yükseltecek olan öncü parti, tümleşik bir birim halinde kaynaşmış, geçmişin işçileriyle geçmişin burjuva aydınlarından oluşacaktı. Ne var ki, Lenin'in partisi de bu yeni liderler, aydınlar ve işçiler grubunu, Lenin'in kendi başlarına teori ve bilinçli siyasal liderlik üretmeye yetenekli görmediği işçi kitlelerinin üzerine yerleştiriyordu.

Gramsci bu anlayışı reddetti. Onun yerine, sınıftan bağımsız ayrı bir toplumsal kategori biçimindeki 'aydınlar' kavramının bir mitos olduğunu

ileri sürerek Kautsky'yi eleştirdi: 'Ekonomik üretim dünyasındaki temel bir işlevin kökensel alanı üzerinde ortaya çıkan her toplumsal grup, kendiyle birlikte, organik olarak, yalnızca ekonomik alanda değil ama aynı zamanda toplumsal ve siyasal alanlarda da kendisine türdeşlik ve kendi işlevine ilişkin bir bilinç veren bir ya da daha fazla aydın katmanını yaratır' (1971:5).

Normalde, aydınlar üzerine düşündüğümüz zaman, aydınların oluşturduğu profesyonel kategorinin yerine getirdiği belli bir toplumsal rolü saptanır. Gramsci, bu aydın tanımını yazınsal, bilimsel vb. nitelikli "geleneksel" profesyonel aydınlarla karakterize eder; bunların toplumun "çatlakları"ndaki konumlanması, kendisine ilişkin belirli bir sınıflararası atmosfer yaratır, ama nihai olarak geçmişin ve bugünün sınıf ilişkilerinden kaynaklanır ve değişik tarihsel sınıf formasyonlarına olan bağlılığı gizler. Örneğin, her sınıf böylesi aydınları -yani, kendi sınıflarının içerisinde çıkıp o sınıfın hegemonyasını oluşturma işlevini gören aydınları- 'organik' olarak üretir. Öte yandan, egemen sınıflar, egemen gruba türdeşlik ve öz-bilinç kazandıracak başka aydınlar için bağımlı sınıflara da el atarlar. Bağımlı sınıflardan gelen bu geleneksel aydınlar, mesleki açıdan organik benzerlerinden ayırt edilemeseler de, bunlar -Gramsciye göre- farklıdır: Kendi sınıf kökenleriyle olan organik bağlantıları artık sona ermiştir.

Ancak, Gramsci, kendi amaçları için, daha önemli olan ikinci bir aydın tanımı (ya da kategorisi) olduğunu savunuyordu. Bunlar, her toplumsal sınıfın düşünülen, örgütleyen unsuru olarak, belli bir teknik kapasitenin sahibi olan kimselerdir. Bu 'organik' aydınlar, 'mesleklerinden (kendi sınıflarına özgü herhangi bir iş olabilir) çok, organik olarak bağlı oldukları sınıfın düşünce ve özlemlerini yönlendirmedeki işlevleriyle' ayırt edilirler (1971:3).

Her insan, sonuçta, kendi mesleki etkinliğinin dışında, belli bir entelektüel etkinlikte bulunur; yani, bir "filozof", bir sanatçı, bir beğeni adamıdır; bir dünya görüşü içerisinde yer alır, bilinçli bir ahlaki davranış çizgisi vardır, böylelikle de bir dünya görüşünün desteklenmesi ya da değiştirilmesine, yani yeni düşünce biçimlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunur.

Yeni bir aydınlar katmanının yaratılması sorunu, dolayısıyla, herkeste belli bir gelişme düzeyinde varolan entelektüel etkinliğin -kassal-sinirsel çabayla olan ilişkisini yeni bir dengeye doğru değişiklikten geçirerek ve kassal-zihinsel çabanın kendisinin de, fiziksel ve toplumsal dünyayı durmaksızın yenilemekte olan genel bir pratik etkinlik ögesi olduğu oranda, yeni ve bütünsel bir dünya görüşünün temeli

olmasını sağlayarak- eleştirel bir biçimde geliştirilmesine dayanır (1971:9).

Egemen sınıf, kendi siyasal partileri içerisinde geleneksel aydınları egemen grubun organik aydınlarıyla kaynaştırmaya çalışır; burada geleneksel aydınlar, hem egemen hem bağımlı sınıflardan gelen profesyonel aydınları içermektedir. Bu arada, devrimci parti de aynı şeyi yapmalıdır; ancak kendi durumunda, etkilenmemiş profesyonel burjuva aydınlarını, proletarya kökenli profesyonel (geleneksel) aydınları ve kendi sınıf çıkarlarını aşan bilinçli bir dünya görüşüne sahip düşünür-örgütçüler durumundaki organik proleter aydınları birbirleriyle kaynaştıracaktır. Bu sonuncu aydınlar, yukarıda tartıştığımız şu ortadan kaldırılamaz partinin ilk ögesidir. Partinin, eğitsel işlevleri aracılığıyla işçileri sahip oldukları entelektüel olanaklar konusunda uyandırarak, oluşmaları için harekete geçirmek ve teşvik etmek zorunda olduğu işte bu aydınlardır. Dolayısıyla, bu nokta Gramsci ile Lenin arasındaki en önemli siyasal farklılıktır: Gramsci, "bütün insanlar düşündürdür" görüşüne dayanan bir parti ve stratejiye inanıyordu.

Sonuç

Özetle, her ne kadar yazılarının hiçbirinde sistematik bir biçimde sunulmamış olsa da, Gramscinin devlet kuramı, sınıfa dayalı bir üstyapı ve toplumsal sınıf savaşımına dayalı bir hukuksal-siyasal sistem öngören Marksist yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Gramscinin kuramı, aynı zamanda, yukarıda tartıştığımız Marksist-Leninist devlet zorlama aygıtından açık bir kopuşu (ya da ilerlemeyi) oluşturur: "Gramsci, Bolşevik kuramcı Nikolay Buharin tarafından temsil edildiğini düşündüğü kaba diyalektik materyalizmi reddetti ve tarihsel materyalizm öğretisini gerek düşüncelerin tarih üzerindeki tesirine, gerek bireysel iradenin etkisine alan açacak bir biçimde yeniden formüle etmeye girişti" (Joll, 1978: 16). Üstyapının etkilerine -iktisadi etkilerden ziyade, entelektüel ve kültürel etkilere- ilişkin vurgulaması, Gramscinin, Batının daha gelişkin sanayi toplumlarında, devrimci hareketlerin etkinliğine karşın, işçi sınıfının kayda değer bir bölümü arasında kapitalizmin neden o denli destek bulup tutunabildiğini açıklayabilmesini sağlamıştır. Kendi 'hegemonya' öğretisinde, Gramsci egemen sınıfın yönetmek için sadece devletin baskı gücüne ya da hattâ doğrudan ekonomik gücüne dayanmak zorunda olmadığını görmüştü; bilakis, sivil toplum ve devlette dışavurulan hegemonyası aracılığıyla, yönetilenler egemen sınıfın inançlar sistemini kabul etmeye ve onun toplumsal, kültürel ve ahlaki değerlerini paylaşmaya ikna edilebiliyorlardı.

Ancak, Gramsci Birinci Dünya Savaşı sonrasında Batıda başarılı bir devrimin olmayışını ya da faşizmin yükselişini açıklayacak bir kavramı - hegemonya- tanıtmaktan daha fazlasını yaptı. Aynı kavram, Gramsci'nin bizzat devrime ilişkin görüşlerinin merkezî odağı durumuna geldi: Hegemonya, karşıt-hegemonya anlamına geliyordu; burjuvazinin üstyapı yoluyla kurduğu egemenlik, yeni üstyapısal kurumlar geliştirerek, burjuva değil proleter nitelikli yeni bir toplum kavramı yaratarak, temel yapısal değişiklik uğruna savaşımı gerektiriyordu. Siyasal liderlik, bir mevzi savaşıyla, yani ekonomik egemenliğin yanı sıra kültürel ve ahlaki üstünlükle elde edilebilirdi.

Gramsci, aydınların 'egemen grubun toplumsal hegemonya ve siyasal hükümet ast işlevlerini yerine getiren görevlileri' olarak (1971:12) önemli; ayrıca, devrimci süreçte de merkezî bir rol oynadıkları kanısındaydı. İşçi sınıfından gelen ve bu sınıfla bağlarını devrimci bir parti aracılığıyla siyasal değişim yaratarak koruyan bu 'organik' aydınlar, Gramsci'nin siyasal stratejisinin (doğrudan siyasal iktidarından bağımsız olarak, proletaryanın kültürel ve ahlaki üstünlüğünün kurulması) temelini oluştuyordu.

Gramsci, son çözümlemede, tıpkı Marx ve Lenin gibi, bir *eğitici* idi. Ancak Lenin'in tersine, kitlelerin entelektüel niteliklerine ve kendi sınıflarının hegemonyasını, devrimci teori ve taktiklerden sorumlu seçkin bir bürokrasi ya da seçkin bir öncü partiye kendileri adına kurdurmak yerine, bizzat kendilerinin kurabileceklerine inanıyordu. İşçi sınıfı bilincinin gelişimi, Marksist teorinin bu kadar önemli bir bileşeni olarak, Gramsci'ye göre hem kapitalist egemenliği hem de onun yıkılışını açıklamakta başlıca uğraktır. Bu bilinç, kitlelerin içinden bir kitle partisi biçiminde ortaya çıkmaktadır.⁴ Nasıl proleter bilincin eksikliği burjuvazinin egemen konumunda kalmasının başlıca nedeniyse, bu *bilincin kendisi* de proletarya için, üretim araçlarını ve devleti kuşatma altına alırken, güç kaynağı durumuna gelir.

Çeviren: Mehmet Yetiş

Yazının alındığı kaynak: Martin Carnoy'un *The State and Political Theory* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984) başlıklı kitabının üçüncü bölümü (s. 65-88)

Notlar

1) Gramsci biyografileri için bkz. Fiori (1970) ve Joll (1978).

* Yazarın hatası; doğrusu "Bobbio'ya göre" olacak -ç.n.

**Yazarın hatası; doğrusu "(Bobbio, 1979: 28)" olacak -ç.n.

2) Yine de, bir dizi başka yazarın da işaret ettiği gibi, Mar x'ın sorunsalıyla Gramsci'ninki arasında bir aynılma yoktur, zira her ikisi için de son kertede ekonomi belirleyicidir (Texier, 1979). Dahası, Bobbio'nun yorumu Gramsci'nin yazılarını onun siyasal praksisinden ayırır. Gramsci, bu praksis içinde İtalyan devrimci işçi sınıfı hareketinin, Leninizmin ve Üçüncü Enternasyonal'in yanında yer almıştı (Mouffe, 1979:3-4).

3) Bu noktaya ilişkin tartışmanın devamı için, Norberto Bobbio ile Jacques Texier arasındaki görüş alışverişine bkz. Mouffe (1979).

4) Bu parti kitlesel bir karakter taşımakla kalmayacak, liderliği de demokratik merkezîyetçilik yoluyla hareket ve tabanla bütünleşecekti (Buci-Glucksmann, 1979:232).

Kaynakça

Anderson, P. (1977) "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review*, 100, 5-78.

Bobbio, N. (1979) "Gramsci and the Conception of Civil Society", Mouffe, Chantal (der.) *Gramsci and Marxist Theory* içinde, Londra: Routledge and Kegan Paul, 21-47.

Buci-Glucksmann, C. (1974) *Gramsci et L'Etat*, Paris: Fayard.

Buci-Glucksmann, C. (1979) "State, Transition, and Passive Revolution", Mouffe, Chantal (der.) *Gramsci and Marxist Theory* içinde, Londra: Routledge and Kegan Paul, 207-35.

Buci-Glucksmann, C. (1982) "Hegemony and Consent", Showstack Sassoon, A. (der.) *Approaches to Gramsci* içinde, Londra: Writers and Readers Publishing Cooperative.

Fiori, G. (1970) *Antonio Gramsci: Life of a Revolutionary*, Londra: New Left Books.

Giroux, H. A. (1981) "Hegemony, Resistance, and Educational Reform", Giroux, H. A., Penna, Anthony N. ve William F. Pinar (der.) *Curriculum and Instruction: Alternatives in Education* içinde, Berkeley: McCutchan Publishing.

- Gramsci, A. (1971) *Selections from Prison Notebooks*, New York: International Publishers.
- Hobsbawn, E. (1982) "Gramsci and Marxist Political Theory", Showstack Sassoon, Anne (der.) *Approaches to Gramsci içinde*, Londra: Writers and Readers Publishing Cooperative.
- Joll, J. (1978) *Antonio Gramsci*, Londra: Penguin.
- Miliband, R. (1973) "Poulantzas and the Capitalist State", *New Left Review*, 82, 83-92.
- Mouffe, C. (der.) (1979) *Gramsci and Marxist Theory*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Popper, K. (1945) *The Open Society and Its Enemies*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Showstack Sassoon, A. (1980) *Gramsci's Politics*, New York: St. Martin's Press.
- Showstack Sassoon, A. (der.) (1982) *Approaches to Gramsci*, Londra: Writers and Readers Publishing Cooperative.
- Showstack Sassoon, A. (1982a) "Hegemony, War of Position and Political Intervention", Showstack Sassoon, Anne (der.) *Approaches to Gramsci içinde*, Londra: Writers and Readers Publishing Cooperative.
- Showstack Sassoon, A. (1982b) "Passive Revolution and the Politics of Reform", Showstack Sassoon, Anne (der.) *Approaches to Gramsci içinde*, Londra: Writers and Readers Publishing Cooperative.
- Texier, J. (1979) "Gramsci, Theoretician of the Superstructures", Mouffe, Chantal (der.) *Gramsci and Marxist Theory içinde*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 48-79.
- Tucker, R. C. (der.) (1978) *The Marx-Engels Reader*, 2. b., New York: Monthly Review Press.